

ГЛАВА 1

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН БАЛТІЇ ТА НОВОЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Розділ 1. Європейський вектор як стратегічний міжнародний пріоритет відновленої латвійської державності

Розвиток й остаточне закріплення домінування європейського вектору як стратегічного міжнародного пріоритету відновленої латвійської державності найбільш яскраво проглядається в реалізації історичної політики Латвійської Республіки. Саме у використанні політичними елітами Латвії адміністративних і законодавчих інструментів задля утвердження прийнятних «версій минулого», а також активній політичній роботі на міждержавному рівні, спрямованій на включення латвійських «історичних версій» до загальноєвропейської політики пам'яті.

Відповідно до цих версій у 1917 р. російський Тимчасовий уряд як і російське суспільство були неготові до реформування багатонаціональної Російської держави у федеративну республіку. Тому після більшовицького Жовтневого перевороту латвійські державницькі організації виступили за політичну незалежність Латвії та відділення від Росії. Вже в умовах більшовицької влади у Відземі була створена Латвійська тимчасова національна рада, яка 30 січня 1918 р. прийняла рішення про створення суверенної і демократичної Латвії, до якої увійшли всі населені латвійцями місцевості. Зрештою це призвело до того, що 18 листопада 1918 р. тимчасовий парламент Латвії – Народна рада – проголосив Латвійську Республіку як незалежну самостійну державу, а 22 грудня того ж року В. Ленін підписав декрет РНК про визнання незалежності Радянської Республіки Латвії.

Приєднання Латвії до СРСР (радянська окупація Латвії) відбувалося в кілька етапів. Після підписання 5 жовтня 1939 р. Договору про взаємодопомогу між СРСР та Латвією (одночасно аналогічні докумен-

ти були нав'язані також Литві та Естонії), відбулося розгортання на території країни військових баз СРСР. Через кілька місяців, згідно ультиматуму СРСР від 16 червня 1940 р. щодо необхідності встановлення в країні радянської влади, Латвія була зайнята Червоною армією й анексована.

Закінчення Другої світової війни 8 травня 1945 р. принесло Європі мир. Проте латвійській державі і її народу не було чого святкувати, оскільки закінчення війни не призвело до відновлення незалежності, а вдруге ствердило радянську владу і продовження комуністичного терору. На кінець 1945 р. було заарештовано понад 18 тис. латишів, біля 90 тис. осіб запроторено до «фільтраційних» таборів.

Лише у травні 1989 р. Балтійська Асамблея заявила, що перебування Латвії, Литви, Естонії в складі СРСР не має правових підстав, а 24 серпня 1991 р. уряд Росії визнав незалежність трьох балтійських республік, незабаром з ними були встановлені дипломатичні відносини.

Тлумачення історії є невід'ємним елементом державного будівництва, який визначає зміст ідеологічного забарвлення даного процесу. У Східній Європі після розпаду СРСР політичний вимір історії набув особливо виразного характеру. Історична політика, втілювана елітами Латвійської Республіки, презентує даний процес у концентрованому вигляді та заслуговує на уважний розгляд.

Історична політика Латвії, позиціонуючи її як жертву «двох тоталітаризмів» («нацистської та радянської окупації»), активно використовується в якості внутрішньополітичного та міжнародного чинника.

Слід відзначити, що саме поняття «історична політика» отримало розповсюдження в Німеччині у 1980-х рр. під час «суперечки істориків» про причини нацизму. Тогочасний німецький канцлер Г. Коль запропонував суспільству «морально-політичний поворот» з метою підживлення патріотизму і послаблення комплексу провини. Критики даного підходу, провідну роль серед яких відіграв Ю. Хабермас¹, звинуватили прибічників «повороту» в політизації історії, використовуючи для цього термін «історична політика». Причому, впродовж двох десятиліть негативний підтекст вказаного поняття був розмитий. Історична політика стала трактуватися не стільки як політизація історії, скільки як збереження пам'яті про минуле, необхідне для політичної консолідації нації. Термін отримав широке застосування у Східній Європі в ході національного будівництва і напрацю-

1 Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. The MIT Press, 1998. 676 p.

вання ідеологічної бази нових держав після розпаду СРСР, включно з Латвійською Республікою.

Науковий інтерес до проблем консолідації політичних і національних співтовариств підвищився в другій половині ХХ ст. Велику увагу в політичній науці набула течія конструктивізму, яка посіла провідні позиції у вивченні націоналізму. Її базова теза полягає у «штучному» походженні національних спільнот, для «винаходу» яких еліти використовують міфи і символи, що передають (і створюють) пам'ять про минуле. В центрі цього процесу перебуває держава. При цьому, варто мати на увазі, що формування централізованої бюрократичної держави було зумовлено веденням війн і розвитком економіки, що вимагало зміцнення ідеологічної та світоглядної єдності державних соціальних груп.

Попри незавершеність суперечок про «штучність» або «природність» національних спільнот, очевидним є той факт, що політична консолідація суспільства вимагає цілеспрямованої політики з боку владних еліт з використанням доступних їм ресурсів – як матеріальних й адміністративних, так і символічних.

Важливо розрізнити поняття «історична політика» і «політика пам'яті». Остання являє собою систему ритуалів, практик комеморації та викладання історії (пам'ятні дати, свята, нагородна система тощо). Історична політика може бути визначена як комплекс заходів з активного просування конкретних інтерпретацій подій минулого для досягнення певних політичних цілей. Суб'єктом історичної політики може виступати як держава, так і окремі політичні партії або окремі соціальні угруповання. В широкому сенсі зазначена політика сприяє «винаходу» традицій відповідно до певних прагнень владних груп. У відповідності до класифікації британського історика-марксиста Е. Гобсбаума², «винахід» традицій покликаний виконати три основні завдання: консолідацію співтовариств, легітимацію влади, трансляцію цінностей і норм поведінки. На практиці, як правило, відбувається комбінування перелічених завдань.

Втручання владних еліт у політику пам'яті та політизацію історії відбувається на чотирьох основних рівнях: створення і підтримка інституцій для проведення історичної політики; ухвалення законів, що торкаються тематики минулого та політики пам'яті; безпосередня участь або підтримка конкретних заходів, які безпосередньо вплива-

2 Hobsbawm E. Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge, 2012. 206 p.

ють на політику пам'яті; участь у дебатах про минуле та використання його проблематики в політичній риторичі.

Активну історичну політику впроваджують усі пострадянські країни³, однак моделі істотно різняться. Зокрема, у Східній Європі простір для академічних і громадських дискусій є ширшим, тому еліти використовують різноманітний набір інструментів. З розпадом СРСР історична політика в цьому регіоні виявилась доволі затребуваним ресурсом для досягнення внутрішньо- та зовнішньополітичних цілей. Серед них – легітимація влади, боротьба з опозицією, відвернення уваги від значущого порядку денного, посилення позицій держави в міжнародній діяльності тощо.

Незалежні Латвію, Литву та Естонію часто-густо відносять до так званого «лімітрофного простору»⁴ як культурного терену, який має небагато або слабко виражені історичні ознаки сучасної державності, що зумовлює необхідність всеохоплюючої роботи з винахідництва нової історії своєї державності. Як пише Е. Гобсбаум про ситуацію першої чверті ХХ ст., «німці створили три малі балтійські національні держави, які не мали під собою історичного прецеденту і, принаймні, у випадку Латвії та Естонії – помітного національного запиту. Вони підтримувались в якості «санітарного кордону» проти більшовицької Росії»⁵.

З геополітичної точки зору країни Балтії після розпаду СРСР перетворилися на передовий рубіж у застосовуваній Сполученими Штатами на пострадянському просторі так званої «стратегії перемелювання» для послаблення потенційних сил протидії американським інтересам.

У розвитку історичної політики Латвійської Республіки можна виокремити три основних етапи. Перший етап охоплює період від початку 1990-х до початку 2000-х рр. Це час формування в Латвії нового політичного режиму і зміцнення вектору на інтеграцію в євроатлантичний простір. На хвилі так званої «Співаючої революції» до влади в країні прийшли «політики моралі»⁶ – представники латвійської наукової і творчої інтелігенції. Їхні дії були спрямовані, в першу чергу, на символічне оформлення режиму, де-факто винахідництво та одержав-

3 Ачкасов В.А. «Политика памяти» как инструмент строительства постсоциалистических наций. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2013. № 4. С. 106–123.

4 Mälksoo M. Liminality and Contested Europeanness: Conflicting Memory Politics in the Baltic Space. *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration* / ed. by Berg E., Ehin P. Ashgate, 2009. P. 65–83.

5 Hobsbawm E. *Op. cit.*

6 Смирнов В.А. Формирование политической элиты Литвы на рубеже 1980–1990-х гг.: роль «политиков морали». *Балтийский регион*. 2011. № 4. С. 18–31.

лення націоналізму. Адже латвійський етнічний фактор активно використовувався як ресурс політичної мобілізації в Латвійській РСР ще до її виходу зі складу СРСР при створенні паралельних органів влади⁷.

На зазначеному історичному етапі відбулося оформлення доктрин «повернення на Захід» та «радянської окупації», які слугували засобом консолідації електорату та легітимації латвійських еліт, які прийшли на заміну комуністичного керівництва. Одним з яскравих збірних образів, що втілюють вказану тенденцію, може вважатися В. Ландсбергіс, який посідав провідні державні пости в Литовській Республіці у 1990-х рр. та вважав себе наступником литовського диктатора А. Сметони, що прийшов до влади у 1926 р.⁸.

З проголошенням незалежності Латвії виник запит на історичну політику, необхідну для ідеологічного обґрунтування нового державного та зовнішньополітичного курсу. В Латвії була проголошена доктрина континуїтету, яка утверджувала зв'язок нового політичного режиму з урядами періоду незалежності до Другої світової війни. Центральне місце посіли ідеологеми «повернення на Захід» та «радянської окупації».

Обраний владними елітами країни шлях виключення національних меншин з політичного процесу втілювався в інституті «неграмадян» – жителів республіки з певним обмеженням політичних, економічних і соціальних прав, якими стали здебільшого представники нацменшин, що не були нащадками довоєнних латвійських громадян. Вони отримали статус «радянських емігрантів», чисельність яких, за деякими оцінками, сягала до 40% від загального населення Латвії початку 1990-х рр.

У зазначений період історична політика здобуває стрімке інституціональне оформлення. Під патронатом держави створюються спеціалізовані інститути, музеї, комісії, покликані просувати і твердо охороняти конкретну історичну інтерпретацію, яка з часом набувала все більшого сакрального статусу. Найбільш відомими такими закладами стали Комісія з історії при президенті Латвії та Музей окупації Латвії, протокольне відвідання якого з незмінною постійністю вноситься до програм візитів західних політиків.

Латвійський національний парламент ініціював створення спеціального органу з підрахунку завданої шкоди від «радянської оку-

7 «Атмода» сквозь «перестройку»: сюжеты латвийской (анти)советской истории в период распада СССР. *Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований*. 2011. № 1. С. 124–133.

8 Lieven A. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven, London, 1994. P. 68.

пації», й у 2005 р. згідно з декларацією Сейму Латвії започаткувала роботу комісія з підрахунку завданих збитків⁹.

Таким чином, «спадщина комунізму» стала універсальною внутрішньополітичною відповіддю латвійських еліт на поточні проблеми в економіці та інституціональному розвитку. Водночас, цей підхід перетворився й на спосіб примирення демократичної ідеології, необхідної елітам для інтеграції на Захід, з державним етнонаціоналізмом, що дещо обмежував участь окремих національних меншин Латвії в політичному процесі. Адже на тлі процесів європейської і євроатлантичної інтеграції помітно активізувалася критика латвійської сторони з боку впливових міжнародних організацій щодо наявних порушень прав людини. З відповідними окремими доповідями і заявами виступали профільні органи ООН, ОБСЄ, Ради Європи, ПАРЄ, Європейської Комісії, а також громадські правозахисні міжнародні структури.

Точкою відліку другого етапу в розвитку історичної політики в Латвії став її вступ до ЄС та НАТО у 2004 р. Всупереч поширеним очікуванням, це не призвело до невілювання конфронтаційності історичної політики в Латвійській Республіці. Альтернативу втілювали дискусії про «балтійську ідентичність» трьох країн на основі «історичного регіону Балтії», проте вони залишились на периферії уваги регіональних політиків.

З цього часу історична політика Латвії стала й практичним інструментом зовнішньої політики країни на європейському напрямку. Як зазначає дослідниця британського університету Кентербері М. Малксоо: «Постійні апеляції до історії роблять за можливе позиціонування себе як жертви Росії та байдужості Європи, поставити ЄС у позицію боржника Прибалтики. Це дозволяє не лише наполягати на отриманні необхідної політичної та економічної підтримки, але й претендувати на включення інтересів балтійських держав у зовнішню політику Євросоюзу»¹⁰.

Відчуття не повної визначеності після вступу в ЄС і НАТО, яке започаткувало низку нових внутрішньополітичних криз, мало наслідком посилення «антитоталітарної» риторики політичних еліт¹¹. Ці проце-

9 Декларация об обсуждении осуществлявшегося в Латвии тоталитарного коммунистического оккупационного режима СССР. Рига, 12 мая 2005 г. URL: https://www.saeima.lv/arhivs/8_saeima/deklarac_kr.htm

10 Mälksoo M. From Existential Politics Towards Normal Politics? The Baltic States in the Enlarged Europe. *Security Dialogue*. 2006. Vol. 37. № 3. P. 289.

11 Астров А. Эстония: политическая борьба за место в истории. *Pro et Contra*. 2009. № 3–4. С. 109–124.

си співпали в часі з демократичними «кольоровими революціями» на пострадянському просторі, які спонукали до чергової хвилі політизації історії у Східній Європі.

В якості меж започаткування третього етапу в розвитку історичної політики Латвії може розглядатися рубіж 2010-х рр. Головною тенденцією стає просування латвійськими елітами своїх «версій» минулого на загальноєвропейський рівень. До цієї діяльності залучаються міжнародні майданчики ОБСЄ, Європейського парламенту, ПАРЄ, Європейського суду з прав людини, Парламентської асамблеї НАТО тощо.

Наприклад, показовою стала реакція загальноєвропейських інституцій на безпрецедентне святкування в Москві 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Так, Європейський парламент 12 травня 2005 р. схвалив спеціальну резолюцію щодо підсумків Другої світової війни, вказуючи на «масштабні страждання, несправедливість, тривалу соціальну, політичну та економічну деградацію, пережиті націями-полоненими, що опинилися по східний бік залізної зависи»¹². Зі свого боку, ПАРЄ 22 червня 2005 р. також прийняла резолюцію із закликом до Росії сплатити компенсації «особам, депортованим з окупованих країн Балтії, та їхнім нащадкам»¹³.

Слід відзначити й той факт, що процеси європейської інтеграції впродовж останніх десятиліть сприяли примиренню і активному діалогу «національних версій» минулого в Західній Європі. Відбувалося формування так званої «постнаціональної культури пам'яті», що передбачала плюралізм тлумачень минулого, проте здебільшого на основі визнання спільної провини європейських держав за Голокост. Вступ країн Східної Європи в ЄС спричинив до поступової трансформації усталеної моделі. Відбулося загострення полеміки довкола історичних тем на тлі просування східноєвропейськими державами своїх версій «національних» історій, в яких зазначені країни виступають жертвами «двох тоталітаризмів» – «нацистського» та «радянського».

Доволі влучну характеристику вказаному процесу в країнах Балтії дав німецький вчений К. Фолк: «Націоналізація пам'яті про «радянську окупацію» спрямована на формування культурної пам'яті жертви та ігнорує темні сторони національної історії, включно зі

12 European Parliament resolution on the sixtieth anniversary of the end of the Second World War in Europe on 8 May 1945. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2005-0180&language=EN&ring=B6-2005-0290>

13 PACE Resolution No. 1455. Honoring of Obligations and Commitments by the Russian Federation. URL: <http://assembly.coe.int/main.asp?link=/documents/adoptedtext/ta05/eres1455.htm>

співробітництвом із сталінською Росією і нацистським режимом та особливо давньою традицією антисемітизму»¹⁴. Ці історичні суперечності співпали з прагненням балтійських еліт підвищити свій статус, розширити ресурсні можливості в межах Євросоюзу, що призвело до активізації історичної політики на загальноєвропейському рівні.

Зусилля представників балтійських держав на цьому напрямі концентрувались як на рівні інституцій ЄС, так і на міждержавному рівні країн Східної Європи. Більш широкі можливості для просування власної «історичної програми» перед латвійськими елітами відкрились у зв'язку з Революцією Гідності в Україні 2013 р., подальшою російською анексією Криму 2014 р. і війною на Донбасі, що спричинило зростання недовіри до кремлівського керівництва з боку ЄС.

Заполітизоване тлумачення минулого закріплюється й на законодавчому рівні, набуваючи нормативного, здебільшого імперативного характеру. Так, парламент Латвії у 2014 р. ухвалив закон, що запроваджує кримінальну відповідальність і покарання у вигляді позбавлення волі за заперечення радянської окупації¹⁵.

Загалом, основною тенденцією третього етапу розвитку історичної політики Латвії стало прагнення офіційної Риги піднести тему засудження тотожних, на її думку, комуністичної і нацистської ідеологій авторитаризму на загальноєвропейський рівень. Більшість впливових політиків усіх балтійських країн у цьому процесі відіграють провідну роль, використовуючи політичну карту «жертв тоталітарних режимів». Головним адресатом у даному випадку виступає саме Захід, тоді як образ «російської агресії і тоталітаризму» слугує лише засобом для політичного розкручування проблеми.

Підбиваючи підсумки, можна відзначити, що основними тенденціями в розвитку історичної політики у Латвійській Республіці є реалізація її елітами політичного розрахунку на комбінування «комплексу провини» та «зовнішньої загрози» з метою підтримання підвищеної уваги на Заході до долі балтійських держав і отримання додаткових ресурсів. Активна історична політика закладена в основу легітимності політичної системи Латвійської Республіки.

На поточному етапі спостерігається тенденція до збільшення конфронтаційності історичної політики країн Балтії та Східної Європи. На даний час одна з головних цілей історичної політики балтій-

14 Volk C. *Struggle, Dissent and Debate: Politics and Memory in Europe*. Eutopia. 2014. July 18.

15 За отрицание «красного террора» в Латвии смогут посадить на пять лет. 15.05.2014. URL <https://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/za-otricanie-krasnogo-terrora-v-latvii-smogut-posadit-na-pyat-let.d?id=44494202&all=true>

ських еліт – вплив на громадську думку країн Євросоюзу з тим, аби вкоренити уявлення про рівність злочинів проти людяності, вчинених як нацизмом, так і комунізмом.

Зіткнення геополітичних інтересів великих світових держав в Європі слугуватиме зміцненню історичної політики, впроваджуваної владними групами країн Балтії, та дедалі більш рішучим спробам закріплення її ідеологем на загальноєвропейському рівні.

Основні пріоритети латвійської зовнішньої політики від початку 1990-х рр. були націлені на якнайшвидшу інтеграцію в політичні й економічні структури Заходу, оскільки розв'язання проблеми національної безпеки Латвія вбачала саме в орієнтації на тісну співпрацю із західними країнами, в першу чергу, США.

Контакти і співпраця з Євросоюзом почали складатися відразу після відновлення незалежності Латвії. Європейське Співтовариство у 1992 р. включило країни Балтії до програми PHARE – «Допомога на відновлення економіки Польщі та Угорщини», а 11 травня був підписаний договір між Латвією і ЄС про торговельне, комерційне та економічне співробітництво, який забезпечував відновленій державі режим найбільшого сприяння в торгівлі.

У 1993 р. Латвія, як й інші країни Балтії, активізувала свою політику щодо відносин з офіційним Брюсселем і в квітні 1993 р. на конференції в Копенгагені з економічного співробітництва в Центральній та Східній Європі заявила про свій намір вступити в Євросоюз. Рада ЄС на засіданні в Копенгагені сформулювала низку критеріїв для прийому посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи (доповнені в Ессені у грудні 1994 р.): стабільність інститутів, які гарантують демократію, діюча ринкова економіка, здатність виконувати зобов'язання щодо членства в Союзі. Ці критерії стали спрямовуючими в процесі інтеграції Латвії в ЄС. Рада Міністрів ЄС ухвалила «Білу книгу» з метою узгодження національного законодавства країн-кандидатів з високими європейськими стандартами. У цьому документі були уточнені вимоги, які слід було виконати для досягнення критеріїв прийому в ЄС¹⁶.

У квітні 1995 р. Сеймом Латвії були затверджені «Основні напрямки зовнішньої політики Латвійської Республіки до 2005 р.»¹⁷. У червні

16 Resolution on the White Paper: «Preparing the associated countries of Central and Eastern Europe for integration into the internal market of the Union» (COM (95)0163 – C4-0166/95). URL: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:51996IP0101>

17 The main directions of foreign policy of Latvia until 2005. URL: www.mfa.gov.lv/data/file/1/arp_konc.doc

1995 р. ухвалено латвійську «Концепцію національної безпеки»¹⁸, де підкреслювалося, що ключовим моментом для державних інтересів є повна інтеграція країни в Європейський Союз і НАТО. Саме в цих документах і була сформульована головна мета зовнішньої політики Латвії: забезпечити державну незалежність шляхом інтеграції до провідних європейських структур безпеки, політичних та економічних інституцій, а також активне залучення в світові процеси на міжнародній арені.

У «Концепції національної безпеки» були визначені наступні основні напрями зовнішньої політики Латвії: 1. Вступ до ЄС. Саме це розглядалося як необхідна умова для виживання латиського народу і збереження відновленої латвійської державності. Включення в економічну систему Євросоюзу мало посприяти швидкому розвитку національних сільського господарства, науки, освіти та культури. 2. Вступ до НАТО як гарантія безпеки Латвії. Країна цілеспрямовано з середини 90-х рр. XX ст. брала участь у програмі Альянсу «Партнерство заради миру» та Раді північноатлантичного співробітництва, готуючись до прийняття у військовий блок. 3. Участь у ключових міжнародних організаціях, таких, як ООН, Рада держав Балтійського моря, ОБСЄ, впливових міжпарламентських об'єднаннях, що надало б можливість формування нової політики безпеки ЄС. 4. Підтримка добросусідських відносин з Росією.

12 червня 1995 р. були підписані асоціативні договори між ЄС і країнами Балтії. Ще до набуття чинності угодою про асоціацію Латвія стала брати участь у структурованому політичному діалозі, передбаченому для країн-кандидатів з різних міжнародних питань, особливо з нагальних для обох сторін. Питання про приєднання Латвії до Євросоюзу було порушено 27 жовтня 1995 р., коли уряд Латвії подав до головної в ЄС Іспанії офіційну заявку на вступ. У 1997 р. Європейська Комісія надала перші висновки про початок переговорів з низкою країн-кандидатів щодо вступу в ЄС, проте Латвію на той час до переговорів не допустили.

У лютому 2000 р. розпочалися офіційні переговори про вступ Латвії в ЄС. Рішення про розширення Євросоюзу на Схід було досить складним та амбітним для офіційного Брюсселя, оскільки вперше в історії міждержавного об'єднання до нього побажало вступити значне число порівняно слабких в економічному розвитку країн. При цьому, більшість з них були недостатньо економічно

18 The concept of national security of Latvia, 1995. URL: http://www.mod.gov.lv/~media/AM/Par_aizsardzibas_nozari/Plani,%20konceptijas/1995_nd.ashx

інтегровані як між собою, так і з ЄС. Рішення приймалося в той момент, коли стало зрозуміло: не здійснилися надії, які покладалися на Маастрихтський договір про створення Європейського Союзу (вступив в силу в листопаді 1993 р.) в контексті досягнення більшої позитивної динаміки економічного просування, більшої згуртованості країн-учасниць, швидкої взаємної інтеграції та вирівнювання рівнів розвитку.

Крім того, розширення загострило невирішені питання внутрішнього розвитку ЄС – про адміністративну реформу, спільну зовнішню політику і політику безпеки, створення європейського монетарного союзу. Разом з тим, ЄС був орієнтований на розширення свого споживчого ринку; на приплив робочої сили, причому дешевої, здатної підвищити конкурентоспроможність товарів і послуг в Євросоюзі; на розширення власного політичного, економічного впливу на нові регіони, що мало посприяти підвищенню іміджу офіційного Брюсселя на міжнародному рівні та на створення «буферної зони» з Росією, що збільшило б безпеку всередині ЄС.

З боку Євросоюзу також були задіяні механізми, що сприяли інтеграції країн-кандидатів. Один з них – щорічні звіти ЄК, які готувалися у 1998–2002 рр. і в яких давався докладний звіт про стан економічного і політичного становища Латвії¹⁹. Також від 1999 р. юридично опрацьовувалася адаптація латвійського законодавства до законодавства ЄС. В результаті ЄК затвердила програму «Партнерство з приєднання», яка передбачала об'єднання всіх існуючих досі підтримуваних програм ЄС. Нова версія цієї Програми була затверджена в листопаді 2001 р.

У 2002 р. Сейм Латвійської Республіки затвердив нову Концепцію національної безпеки, в якій підкреслювалося, що «безпека Латвії досягається шляхом забезпечення стабільної внутрішньополітичної, соціальної та економічної ситуації, включення країни в європейські та євроатлантичні політичні й економічні структури, структури безпеки і оборони»²⁰.

3 грудня 2002 р. у Копенгагені Латвія з дев'ятьма іншими країнами-кандидатами завершила переговори про прийняття в ЄС. У квітні 2003 р. в Афінах на засіданні Ради Євросоюзу Латвія підписала дого-

19 The Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Latvian Republic, on the other hand, 1995. URL: http://www.mfa.gov.lv/data/file/1/01_Eiropas_Ligums_txt.pdf

20 The concept of national security of Latvia, 2002. URL: http://www.mod.gov.lv/~/media/AM/Par_aizsardzibas_nozari/Plani,%20konceptijas/2002_nd.ashx

вір про приєднання до Європейського Союзу²¹. Угоду було затверджено всенародним голосуванням, проте опитування засвідчило певне зростання кількості євроскептиків. Так, на референдумі 20 вересня 2003 р., в якому взяла участь переважна більшість латвійських громадян, 66,97% висловилися за вступ до Євросоюзу, а 32,26% проголосували проти. 30 жовтня 2003 р. Сейм Латвії ратифікував договір про приєднання до ЄС. 1 травня 2004 р Латвійська Республіка офіційно вступила в Євросоюз. При цьому, Брюссель чітко усвідомлював, що адаптація балтійських країн до «європейських стандартів» та прищеплення «демократичних цінностей» буде і складним, і масштабним процесом.

Після вступу Латвії до ЄС неврегульоване проблемне питання статусу латвійських негромадян, яке ускладнювало відносини між Латвією і Росією, перетворилося відтоді на внутрішню проблему ЄС. Однак геополітична важливість Латвії як зони безпеки між Росією і ЄС змусила Брюссель змиритися з існуючим в країні «дефіцитом демократії».

Латвійські громадяни з 1 травня 2004 р. автоматично стали громадянами Європейського Союзу, завдяки 17-й статті Амстердамського договору. Негромадяни Латвії не могли розраховувати на автоматичне надання дозволу на постійне проживання в ЄС, відповідно до директиви № 2003 / 109 / ЄС²², ухваленої 25 листопада 2003 р. Країни Євросоюзу, в тому числі Латвія, повинні були ввести її в національне законодавство до 23 січня 2006 р., що і було зроблено. Фактично, в Об'єднаній Європі було запроваджено поняття «постійний житель ЄС». 22 червня 2006 р. ухвалено закон про «Статус постійного жителя Євросоюзу в Латвійській Республіці», який впроваджував такий статус на території країни²³.

Ще раніше, 29 березня 2004 р. у Вашингтоні глави урядів країн-кандидатів на вступ в ЄС, в тому числі й Латвії, вручили керівництву НАТО відповідні документи про вступ в Альянс, а напередодні ще 2 лютого того ж року прапори зазначених країн вже були підняті у штаб-квартирі військового блоку в Брюсселі.

Після прийому Латвії в ЄС і НАТО у 2004 р. Міністерство закордонних справ країни приступило до розробки нової концепції зовніш-

21 EU Accession Treaty. URL: <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savienibaarpolitika/arhivs/integracija-es/iestanas-essarunas/pievienosanas-es-ligums>

22 Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/en/ALL/?uri=CELEX:32003L0109>

23 The Ministry of Internal Affairs of Latvia, Citizenship and Migration Board. URL: <http://www.pmlp.gov.lv/ru/homeru/uslugi/status-postoyannogo-zhitelya-es.html>

ньої політики, оскільки цілі, висунуті попередньою концепцією, були досягнуті й з'явилася необхідність сформулювати пріоритети міжнародної діяльності та політики безпеки, що відповідали б як ситуації в світі, так діяльності Євросоюзу і Альянсу на той період.

Відкриття кордонів з європейськими країнами було однією з причин популярності ідеї вступу в ЄС серед широких мас населення. Крім того, Латвія вбачала в цьому можливість залучення туристів і фахівців з інших країн. Зокрема, очікувалося, що Латвійська Республіка стане «туристичною Меккою». 1 січня 2014 р. Латвія також приєдналась до зони євро.

Взагалі потрібно сказати, що в останні роки ЄС послідовно сприяв Латвії в її максимальній інтеграції в політичні та економічні проекти Об'єднаної Європи. Найяскравіші приклади – надання Ризі статусу культурної столиці Європи-2014 і головування Латвії в Євросоюзі у 2015 р.

В контексті взаємодії Ради Європи з Латвією остання є особливим випадком серед інших балтійських держав, оскільки, на відміну від Естонії та Литви, які вступили в РЄ у 1993 р., шлях офіційної Риги в цю організацію виявився більш складним. Латвія не надала громадянства жителям республіки, що переїхали до неї на постійне проживання після 1940 р., проте цим людям був наданий статус «негромадянина», не визначений у міжнародному праві, що відкривав широкі можливості для порушення їхніх прав. Лише після прийняття у 1994 р. нового Закону про громадянство Латвії, який чітко визначив порядок надання громадянства «негромадянам», Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила рішення запросити латвійську сторону стати повноправним членом цієї організації²⁴.

Тривалий час навіть окремі спроби ОБСЄ оцінити ситуацію в Латвії у сфері дотримання прав нацменшин наражаються на спротив латвійської еліти, представленої, головню, етнічними латвійцями. Сам вступ Латвії в Європейський Союз відбувся лише у 2004 р., тобто після того, як ОБСЄ визнала ситуацію у сфері дотримання прав національних меншин країни задовільною, а мандат місії зазначеної організації в Латвії завершився. Однак і після цього, на переконання офіційної Москви, проблеми з нацменшинами

24 Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Opinion No. 183 (1995) on the Application by Latvia for Membership of the Council of Europe. Text adopted by the Assembly on January 31, 1995. URL: <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA95/Eopi183.htm>

в країні продовжують зберігатися. Разом з тим, різкій критиці з російської сторони піддаються спроби, на її думку, героїзації нацизму в Латвії²⁵.

Особливістю сприйняття латвійським суспільством місця своєї країни в ЄС є те, що державний суверенітет для більшості латвійців є більш значущою цінністю, ніж європейська інтеграція²⁶. Тому інтеграцію Латвії в соціально-культурну систему Євросоюзу не можна вважати завершеною. Її елітам і населенню ще доведеться пройти значний шлях до повної інтеграції у вказану систему, в першу чергу, в соціально-культурному плані.

Окремою важливою темою зовнішньополітичного позиціонування Латвії є з'ясування місця Латвії в територіальній системі європейської безпеки.

Традиція розглядати міжнародну політику з точки зору системного підходу нерозривно пов'язана з деколонізацією, яка розпочалася невдовзі закінчення Другої світової війни. Наприкінці 1960-х рр. О. Янг одним із перших запропонував розглядати міжнародну політику з точки зору взаємодії глобальної системи, з одного боку, і регіональних підсистем – з іншого²⁷. Ця робота була новаторською, тому що в ній вперше було зроблене наступне припущення: прийнятий на той час поділ світу за імперським принципом на «британську», «французьку» та інші частини невдовзі стане не настільки важливим з точки зору аналізу міжнародної політики, проте значущості набуде розподіл на окремі світові регіони. Саме цей процес і відбувся за півсторіччя, яке минуло від часу публікації згаданої статті, значущість регіоналізації багаторазово підвищилась.

Значення регіонів як територіальних підсистем міжнародної політики зросло після закінчення «холодної війни», коли криза суверенітету як у країнах третього світу, так і в Європі призвела до виникнення очікувань зменшення ролі держав у міжнародній політиці. І якщо у більшості прихильників цієї теорії такі очікування пов'язувались з перспективою формування нової системи міжнародної політики, якій притаманне домінування мирної взаємодії над збройними кон-

25 Рига отвергает обвинения Путина в героизации нацизма. 11.10.2007. URL: <https://www.dw.com/ru/рига-отвергает-обвинения-путина-в-героизации-нацизма/a-2821215>

26 56% латвийцев хотят сохранения суверенитета, а не более тесной интеграции в ЕС и НАТО. 15.04.2012. URL: <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/56-latvijcevv-hotyat-sohraneniya-suvereniteta-a-ne-bolee-tesnoj-integracii-v-es-i-nato.d?id=42283262#ixzz3L1noH5ww>

27 Young O.R. Political Discontinuities in the International System. *World Politics*. 1968. Vol. 20. № 3. P. 369–392.

фліктами, то інші дослідники висловлювали побоювання відносно збільшення ролі регіонів.

Хоча на сьогодні можна констатувати, що очікування двадцятирічної давнини, пов'язані зі зменшенням ролі держав у міжнародній політиці на користь регіонів, не виправдались, у свій час ці очікування сприяли збільшенню числа досліджень, присвячених зовнішньо-політичній регіоналізації.

Саме регіоналізацію «зсередини» має на увазі Г. Федоров, коли пише про регіони як про «територіальні системи»²⁸. Дослідник виокремлює регіони за ієрархічним рівнем – від глобального до локального, а також за функціональним типом – політичні, економічні та соціально-культурні. Регіон Європи відноситься за даною класифікацією до мегарегіонів, який можна розглядати і як політичний, і як економічний, і як соціально-культурний.

Соціальний конструктивізм у теорії міжнародних відносин виводить на перший план зазначені уявлення та їхню роль в процесі регіоналізації. Під цим комплексом розуміється регіон, жителі якого мають схожі уявлення про основні виклики власній безпеці. Зокрема, в Європі в якості основного виклику регіональній безпеці сприймається можливість повторення досвіду Другої світової війни, а європейська інтеграція є проектом, спрямованим на мінімізацію вірогідності настання такого сценарію шляхом відмови держав Європи від частини суверенітету.

Після розпаду СРСР для США, які прагнули збереження статусу головної держави світу, була потрібна нова стратегія, кінцевою метою якої було не допустити надалі появи на світовій мапі іншого геополітично потужного гравця. Елементом такої політики постало завдання стримування Росії шляхом створення зони безпеки на периферії колишнього Радянського Союзу.

У доповіді радника уряду США у справах безпеки П. Волфовиця, зробленій в березні 1992 р., йшлося про необхідність не допустити виникнення на європейському та азійському континентах стратегічної сили, здатної протистояти Сполученим Штатам, і в цьому сенсі вказувалося, що країни Балтії є найважливішими стратегічними територіями, замах на які з боку російської сторони має спричинити збройну відсіч з боку країн-членів НАТО²⁹.

Російський політолог О. Дугін відносить Латвію до частини «сані-

28 Федоров Г.М. Регион как территориальная система. *Балтийский регион*. 2010. № 1. С. 20–27.

29 U.S. Strategy Plan Calls for Insuring No Rivals Develop A One-Superpower World. *The New York Times*. 1992. 8 March. URL: <https://work.colum.edu/~amiller/wolfowitz1992.htm>

тарного кордону», тобто території держав і народів, яка розташовується між двома великими геополітичними утвореннями, чий союз або обопільне входження у Великий Простір могли б скласти небезпечну конкуренцію для США. При цьому він вважає, що країни такого «кордону», як правило, є одночасно причиною конфліктів двох великих континентальних держав³⁰.

Необхідно відзначити, що коли в 1991 р. зникла потенційна загроза з боку колишнього СРСР системі колективної безпеки Заходу, країни Альянсу були змушені переглянути основні постулати свого існування, ухвалити рішення, спрямовані на адаптацію та трансформацію Альянсу. Новий підхід, який був сформульований в 1991 р на сесії Ради НАТО в Римі враховував те, що загроза військової конфронтації практично зникла, а тому ґрунтувався на діалозі і співробітництві щодо підтримки спільної оборонної спроможності НАТО³¹. При цьому, заявлені основні завдання залишилися незмінними: розвиток демократичних інституцій і зобов'язання вирішувати суперечки шляхом мирних переговорів як однієї з необхідних основ стабільності та безпеки Європи; створення форуму трансатлантичних консультацій з будь-якого питання, яке зачіпає найважливіші інтереси країн-членів НАТО; охорона території кожного члена Альянсу від будь-якої агресивної загрози; підтримання стратегічної рівноваги в Європі.

Нова концепція визначила провідні напрями розвитку НАТО на майбутнє, а саме: більш прискіпливий підхід до сфери безпеки, значну частину якого займають співпраця і діалог; скорочення військового потенціалу та його застосування головно задля вирішення завдань щодо подолання криз і дотримання колективної оборони, а також посилення відповідальності за безпеку європейських союзників НАТО.

З метою співпраці з країнами, які ще не стали членами НАТО була створена Рада північноатлантичного співробітництва (з 1997 р. – Рада північноатлантичного партнерства), членом якої Латвія стала в грудні 1991 р. Це було першим контактом і досвідом співпраці нової країни з НАТО.

Цілком природно, що здобувши незалежність, Латвія зіткнулася з проблемою забезпечення своєї оборони і безпеки, визначення власної ролі та місця у формуванні нової системи світового порядку, вироблення зовнішньополітичної концепції розвитку. У 1991 р. одним із головних завдань для Латвії став процес формування абсолютно нових структур, що забезпечують суверенітет країни і обрану політичну стратегію. Необхідно також було вирішити питання виведен-

30 Дугин А. Основы геополитики. М.: Издавництво «Арктогея-центр», 2000. С. 428.

31 The Rome Declaration. Rome, 8 November, 1991. URL: <http://www.nato.int>

ня радянських військ із території країни, що за активної підтримки країн Європи і США було завершено 31 серпня 1994 р.

Першим про можливе розширення НАТО відкрито заговорив міністр оборони Німеччини Ф. Ріє, який торкнувся цієї теми у своєму виступі в Міжнародному інституті стратегічних досліджень у Лондоні в березні 1993 р. В ситуації, що склалася, латвійське керівництво розраховувало отримати від НАТО гарантії безпеки, що розцінювались як забезпечення незворотності незалежності. Так, 4 листопада 1993 р. латвійська сторона на конференції голів комісій із закордонних справ Європарламенту в Копенгагені виступила за те, щоб НАТО стала одним з гарантів безпеки Латвії.

Разом з тим, всередині самого Альянсу щодо перспектив інтеграції Латвії та двох інших країн Балтії в НАТО не було єдиного підходу. Німеччина і Франція висловлювалися за врахування думки Росії в питаннях будівництва нової архітектури європейської безпеки та розраховували переконати партнерів по коаліції, перш за все США, у необхідності пошуку варіантів розширення Північноатлантичного союзу, які б виключали будь-які демарші з боку Росії. Зокрема, пропонувалося забезпечити країнам Балтії необхідні гарантії безпеки у складі ЄС. Стриману позицію з питання вступу країн Балтії в НАТО займали й країни південного флангу блоку: Італія, Іспанія, Португалія, Греція, Туреччина. Твердими прихильниками прийому балтійських країн в НАТО виступали Данія, Норвегія, Польща, Чехія і Угорщина. У свою чергу, Великобританія, побоюючись втрати впливу на процеси європейської інтеграції, вважала за краще не входити в протиріччя з підходами Парижа і Берліна та утримувалася від відкритої підтримки прийому країн Балтії в НАТО.

Хоча латвійські уряди один за одним послідовно реалізовували курс на вступ в Альянс, у Латвії існувала недовіра щодо НАТО, як і в Альянсі щодо офіційної Риги. Як пише З. Озолиня, латвійська еліта не була впевнена в тому, що країни Заходу, навіть після вступу Латвії до НАТО, будуть захищати її будь-якими засобами у випадку агресії проти неї з боку третіх держав³². Водночас, латвійське російськомовне населення побоювалось, що приєднання країни до держав Північноатлантичного договору матиме наслідком погіршення й без того непростих відносин між Латвією і Росією. Саме ці перестороги стали причиною того, що 26 лютого 2004 р. при голосуванні в латвійському

32 Ozoliņa Ž. *European Security and Defense Policy: The Latvian Perspective. New Security Issues in Northern Europe: The Nordic and Baltic States and the ESDP* / ed. by C. Archer. N. Y., 2008. P. 115–138.

Сеймі з питання вступу в НАТО «за» висловилися лише 77 зі 100 парламентаріїв³³.

Однак попри ці застереження Латвія впродовж 1990-х рр. послідовно рухалась шляхом інтеграції з НАТО. Так, 11 січня 1994 р. офіційний Брюссель з подачі США запропонував зацікавленим країнам ініціативу «Партнерство заради миру» (Partnership for Peace)³⁴. Латвія сприйняла це як перший крок до повноправної участі в Альянсі та перетворилася на одну з перших країн-партнерів, які залучилися до цієї програми.

У межах PфP у 1996 р. Латвія, прагнучи зробити свій внесок у процесі підтримки безпеки і стабільності євроатлантичного простору, взяла участь у миротворчих операціях під проводом НАТО на території колишньої Югославії, зокрема силах з підтримання миру (IFOR) та силах стабілізації (SFOR) в Боснії і Герцеговині, спільних силах (AFOR) в Албанії, миротворчому контингенті (KFOR) у Косово. Одночасно почалася активна співпраця з військових та оборонних питань між Латвією, Литвою та Естонією в Балтійському регіоні.

У 1995 р. за підтримки країн НАТО був реалізований перший проєкт – створення балтійського батальйону з підтримання миру (Baltic Battalion – BALTBAT) з головним штабом в латвійському місті Адажі. У 1996 р. було створено спільний загін морських сил країн Балтії (Baltic Naval Squadron – BALTRON), єдину систему спостереження за балтійським повітряним простором (Baltic Air Surveillance Network – BALTNET), сумісну із системою повітряного контролю НАТО. У 1999 р. в естонському місті Тарту відбулося відкриття військового коледжу безпеки країн Балтії (Baltic Defense College – BALTDEFCOL). Ці проєкти стали основою сучасної системи оборони Латвії. Крім того, деякі країни-члени НАТО та їхні партнери брали участь у проєкті з координації співробітництва та надання допомоги країнам Балтії (Baltic Security Assistance – BALTSEA), який зробив значний внесок у підтримку інтенсивного співробітництва Латвії, Литви та Естонії.

На зустрічі керівників Альянсу у Вашингтоні в квітні 1999 р. три нові балтійські країни отримали запрошення до організації та була ухвалена новітня стратегічна концепція³⁵. Вона визначала нові

33 Latvijas Republikas Saeima. Par Ziemeļatlantijas līgumu (2.Jasijums. Steidzams). 26.02.2004. URL: http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_040226/Balsoj/013.htm

34 The Brussels Summit Declaration / Brussels, 11 January, 1994. URL: <http://www.nato.int>

35 The Alliance's Strategic Concept / Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. on 23rd and 24th April 1999. URL: <http://www.nato.int>

загрози євроатлантичному світу та збереженню стабільності, серед яких зокрема, утиск прав людини, міжетнічні конфлікти, економічні проблеми, руйнування суспільно-політичного порядку та поширення зброї масового ураження (ст.3). Підкреслювалося, що такі загрози здатні посприяти регіональній нестабільності, через яку може виникнути збройний конфлікт, що завдасть збитків безпеці на теренах, які межують з регіонами нестабільності країн-членів НАТО (ст.20).

У цілому завдання Альянсу в безпековій галузі залишилися незмінними, однак підтримка стратегічної рівноваги в Європі вже не фігурувала в якості основного завдання. Першочерговою метою НАТО визначалось дотримання безпеки і міжнародного миру (ст.15).

Запрошенню Латвії в НАТО передувало оцінювання Департаментом оборони США оборонної системи Латвії, що розпочалося з візиту до Риги помічника американського держсекретаря з питань оборони генерал-майора Г. Ківенара. Його висловлювання щодо неготовності Латвії до вступу в НАТО були оприлюднені головою комісії із закордонних справ латвійського Сейму А. Рубінсом³⁶. Це підштовхнуло керівництво Латвійської Республіки до приведення стану збройних сил країни у відповідність з вимогами НАТО і ґрунтовно допомогло Міністерству оборони Латвії сформуванню належні відносини з Альянсом.

16 січня 1998 р. президенти Латвії, Литви, Естонії та Сполучених Штатів підписали Хартію партнерства³⁷ в якій зазначалось, що американська сторона ніколи не визнавала насильницького включення держав Балтії до складу СРСР у 1940 р. і вважає їхню державність безперервною з моменту встановлення незалежності. У преамбулі йшлося про дружні відносини між США і балтійськими країнами, «які безперервно підтримувалися з 1922 року». У Хартії відзначалося, що «у США існує глибокий, щирий і довгостроковий інтерес до незалежності, суверенітету, неподільності та безпеки території країн Балтії», а також намір офіційного Вашингтону працювати разом з останніми в напрямку їхньої інтеграції в НАТО³⁸.

У Хартії чотири держави наголосили на своїй прихильності загальним цінностям: демократії, верховенства права, вільного рин-

36 Щербаков А. Военные услышали звон и не поверили. Что же сказал американский генерал? *Бизнес и Балтия*. 1998. № 50. 12 марта.

37 Partnerības Harta starp Latvijas Republiku, Igaunijas Republiku, Lietuvas Republiku un Amerikas Savienotajām Valstīm / Vašingtonā, 1998. gada 16.janvārī. URL: <http://www.am.gov.lv>

38 Смоленска А. Президенты Балтии и США подписывают Хартию о партнерстве. *Дзена*. 1998. 17 января.

ку, поваги до прав і свобод кожної людини. Вони заявили про єдине бачення вільної Європи і проголосили, що їхньою спільною метою є повна інтеграція Латвії, Естонії та Литви в європейські та трансатлантичні політичні, економічні, оборонні структури задля дотримання безпеки цих країн в Альянсі. У Хартії йдеться, що «Європа не буде в цілковитій безпеці, допоки не будуть у безпеці і Латвія, і Естонія, і Литва». У цьому документі країни Балтії підтвердили свою мету постати повноправними членами європейських та трансатлантичних організацій, включаючи ЄС і НАТО, а США схвалили ці прагнення.

У розділі про співпрацю в галузі безпеки йдеться про те, що балтійські країни проводитимуть спільні консультації та перемовини з іншими державами у тому випадку, якщо хтось із партнерів відчує небезпеку або загрозу своїй територіальній цілісності, незалежності та безпеці.

У розділі про інтеграційні зобов'язання, партнери підкреслили свою зацікавленість в демократичному і стабільному розвитку Російської Федерації та підтримали зміцнення відносин між Москвою та Альянсом як важливого елементу єдиного погляду на нову мирну Європу. Країни Балтії заявили і про свою готовність продовжувати економічні реформи та інтегруватися в міжнародні економічні організації – особливо в СOT та Організацію з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Документ не давав юридичних гарантій безпеки країнам Балтії та їхнього вступу в НАТО або інші європейські структури. Проте, за оцінкою офіційної Риги, відносини між країнами Балтії та США переросли в союзницькі взаємини.

Заступник держсекретаря США С. Талбот у своїй промові 7 липня 1998 р. в Ризі, звертаючись до країн Балтії, зазначив: «це в національних інтересах США, що ви повернули собі належне місце в Європі». Необхідно підкреслити, що Латвія скористалася геостратегічним інтересом США в Північно-Східній Європі та стрімкими темпами працювала задля ліквідації зауважень Білого дому.

Уряд висловив тверду рішучість продовжувати збільшення бюджету оборони, щоб останній у 2003 р. досяг 2% ВВП. У зв'язку із цим, а також з метою сталого розвитку збройних сил урядом Латвії був розроблений «Закон про фінансування національної оборони», який передбачав значне збільшення матеріальних ресурсів військового бюджету країни у 2001–2003 рр.

Також у 2000 р. було розроблено річний план дій щодо вступу кра-

їни в НАТО, в якому були сформульовані основні напрямки розвитку національних збройних сил країни.

У 2000 р. бюджет оборони Латвії був збільшений на 33% порівняно з попереднім роком, сягнувши 1,05% ВВП країни. Міністерство оборони Латвії приділяло особливу увагу поліпшенню побутових умов військових, здійсненню реформи військового персоналу, продовженню удосконалення інфраструктури, окремим програмам з придбання екіпіровки і озброєння, а також розширенню міжнародного співробітництва.

Варто зазначити, що після завершення «холодної війни» наріжним каменем політичного виміру територіальної системи європейської безпеки стало питання контролю за звичайними озброєннями держав-учасниць. У цьому контексті значення Латвії та її сусідів по регіону виявилось вкрай важливим.

З одного боку, три балтійські країни готувались до вступу в НАТО. З іншого, вони не лише не ратифікували, але й не підписали Угоду про адаптацію Договору про звичайні збройні сили в Європі 1999 р., і у випадку перевищення НАТО визначених Угодою квот по звичайних озброєннях останні могли бути розміщені на території Латвії та її балтійських сусідів, що спричинило побоювання з боку Росії. Напередодні розширення НАТО на схід держави Альянсу ще намагались віднайти компромісне рішення. Так, у 2003 р. було обіцяно, що після вступу в НАТО країни Балтії приєднаються до Угоди³⁹. Однак після розширення Альянсу ці обіцянки були забуті, і у підсумку Угода так і не набула чинності.

На саміті НАТО в Стамбулі 28–29 червня 2004 р. Латвію було прийнято в члени Альянсу. У 2005 р. затверджено нову «Концепцію національної безпеки Латвії»⁴⁰ де у сфері зовнішньої політики, в інтересах національної безпеки Латвії, позначено розвиток демократичних процесів поза регіоном країн Балтійського моря з акцентом на країнах-учасницях СНД. Крім того, Латвія активно підтримала участь США в процесах дотримання безпеки на теренах Європи, вважаючи це одним з ключових елементів європейської стабільності. В Концепції згадуються також важливість участі держави в міжнародних організаціях, розвитку добросусідських відносин із суміжними країнами, зміцнення регіонального співробітництва. Державну оборону Латвія пов'язує з участю і цілковитою інтеграцією в НАТО. У документі під-

39 Российские эксперты: страны Балтии приблизят экономику России к европейской. 16.05.2003. URL: <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/rossijskie-eksperty-strany-baltii-priblizyat-ekonomiku-rossii-k-evropejskoj.d?id=5419154>

40 Nacionālās drošības koncepcija, apstiprināta Saeimā 2005.gada 2.februārī. URL: <http://www.am.gov.lv>

креслювалось, що «в сучасний період не існує військової загрози ані Латвії, ані країнам Балтії в цілому».

Можливі військові загрози, згідно з Концепцією, вважаються спільними загрозами для НАТО. Національні збройні сили Латвії готуються не тільки для захисту національної території, але й до участі в міжнародних операціях з підтримання миру поза республікою.

Латвійська Республіка активно підтримує курс державного керівництва України і Грузії щодо вступу в НАТО. Зокрема, в квітні 2008 р. висока латвійська делегація активно підтримувала дві колишні радянські республіки на саміті Альянсу в Бухаресті, аргументуючи це тим, що реальний рух до членства в НАТО для Латвії почався лише після того, як їй було запропоновано План дій щодо членства, попри наявність російських військ на її території.

Глава латвійської держави назвав 17 років незалежності Латвії і 4 роки її перебування в НАТО «історією успіху», зазначивши, що ще п'ятнадцять років тому членство в Альянсі здавалося нездійсненною мрією. Крім того, відзначив президент Латвії (2007–2011) В. Затлерс, багато хто пророкував, що членство Латвії в НАТО спричинить неприємності з боку найбільшого її сусіда – Росії: «Парадоксально, але після вступу Латвії до Північноатлантичного альянсу латвійсько-російські взаємини значно покращилися... Цим ми завдячуємо нашій мудрій зовнішній політиці».

11 червня 2008 р. під час відвідин Балтійського військового коледжу (BALTDEFCOL) в естонському місті Тарту В. Затлерс виступив з епохальною ініціативою: перетворити цей навчальний заклад в досяжному майбутньому на базу для навчання українських і грузинських офіцерів як представників тих пострадянських країн, що найбільше прагнуть приєднання до Північноатлантичного альянсу⁴¹.

Крім того, міністерство оборони Латвії підготувало до реалізації низку проєктів, покликаних не тільки забезпечити латвійських військових новою технікою, надійніше захистити державні таємниці, але й надати Латвійській Республіці новий статус – морського форпосту НАТО. У планах військових країни – спорудження в Лієпаї сучасного військового порту.

Саме у регіоні Балтійського моря безпосередньо стикаються сили Північноатлантичного альянсу і країн-членів ОДКБ на чолі з Росією. Варто зауважити, що не зважаючи на вступ Латвії до НАТО та ЄС геополітичні інтереси Росії на балтійському напрямку, в тому числі в

41 Кольванский В. Военно-идеологический преискурант. *Российские вести*. 2008. № 21. 18–25 июня.

Латвії, залишилися практично незмінними. Москва намагається запобігти остаточному і незворотному виходу балтійських країн зі сфери російського впливу.

Необхідно підкреслити, що протягом 2000-х рр. Балтійське море в стратегії НАТО не було пріоритетним регіоном в зоні потенційних військових дій. Після анексії Криму Росією та її агресії на Донбасі у 2014 р. ситуація різко змінилася, оскільки країни Балтії тепер розглядаються стратегами НАТО, в першу чергу американськими, в якості наступного об'єкта російської окупації на пострадянському просторі.

Балтійське море відіграє важливу роль у стратегічному протистоянні Заходу і Росії. Під час президентства Б. Обама (2009–2017) стало очевидним прагнення США до посилення своєї присутності на Балтиці під приводом необхідності захисту країн регіону від російських зазіхань. Адже з військової точки зору Латвія, Литва та Естонія майже ізольовані від інших держав-членів НАТО, що значно ускладнює адекватну відповідь на можливі інциденти військового характеру на Балтійському морі.

Прагнучи певною мірою нівелювати ці проблеми у січні 2017 р. американська адміністрація уклала з балтійськими державами договори, що формально закріплюють розміщення нових військових підрозділів у цих країнах і статус американських військовослужбовців у них⁴². Окрім цього від початку 2017 р. в межах так званого посилення «східного флангу» Альянсу до Польщі й країн Балтії прибули сили і засоби 3-ї бронетанкової бойової бригадної групи США та батальйонні тактичні групи країн-членів НАТО, які разом з національними збройними силами продовжили вдосконалювати Балтійський плацдарм⁴³.

У 2019 р. на військовій базі Адажі під Ригою розпочав роботу натівський штаб міжнародної дивізії «Північ» (Headquarters Multinational Division North), до складу якої увійшли бойові підрозділи Латвії, Данії та Естонії.

Ризький штаб покликаний полегшити координацію сил НАТО в Балтії, увійшовши до структури Альянсу – підрозділу «Північ», завданням командування якого є оперативний контроль ситуації та забезпечення співпраці натівських сил в регіоні. Наразі спільне ко-

42 Ridgwell H. US Signs Defense Pacts With Baltic States, but NATO Allies Wary of Trump Era. 18.01.2017. URL: <http://www.voanews.com/a/united-states-defense-pacts-baltic-states/3681669.html>

43 Batchelor T. The map that shows how many NATO troops are deployed along Russia's border. 05.02.2017. URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-nato-border-forces-map-where-are-they-positioned-a7562391.html>

мандування підрозділами НАТО у Польщі, Словаччині, Угорщині та країнах Балтії здійснюють штаби у польських містах Щецин та Ельблонг.

Станом на 2022 р. в країнах Балтії на ротаційній основі дислокуються три бойові групи союзників приблизно по 1 300 осіб кожна. Орім цього у країнах Балтії передбачається розмістити до 10 тис. солдатів НАТО, тобто цілу дивізію. В Адажі будеється нове казармене містечко, де розмістяться кілька тисяч солдатів.

Отже, Латвія разом з іншими країнами Балтії прагне все нових гарантій своєї безпеки. Балтійські держави категорично не бажають залишитися наодинці з агресивною Росією і роблять усе, щоб цього не сталося.

На сьогодні є підстави стверджувати, що Латвія досягла успіху в інтеграції у різні європейські структури: політичні, економічні, а також інституції регіональної безпеки. І якщо політичні цілі були досягнуті: Європа прийняла Латвію до своїх лав, країна увійшла в систему європейської безпеки, то економічні очікування поки що не виправдалися – Латвія опинилась серед найбідніших країн Європи. Основними зовнішньополітичними досягненнями за три десятиліття незалежності стали зміцнення суверенітету і закріплення позицій рівноправної європейської держави-члена ЄС.

Розділ 2. Чинники формування зовнішньополітичного курсу Литовської Республіки

Литовська Республіка є доволі маленькою країною колишнього Радянського Союзу, де проживає 2,8 млн. населення⁴⁴. Однак за показником реального ВВП на душу населення, який у 2020 р. за даними Світового банку становив 38,8 тис. дол. США⁴⁵, Литва займає перше місце серед пострадянських республік і сорокове у світі. Порівняно з іншими пострадянськими державами Литва є успішною країною, що змогла перейти від авторитарного політичного режиму до демократичного за доволі короткий проміжок часу, вийшовши зі складу СРСР у 1990 р. і набувши членства в ЄС та НАТО у 2004 р. Корені такої кардинальної зміни міжнародного становища Литви та передумови

44 2021 m. gyventojų ir būstų surašymo pagrindiniai rezultatai / Lietuvos statistikos departamentas. URL: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=288049>

45 GDP per capita, PPP (current international \$). International Comparison Program, World Bank / World Development Indicators database. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?most_recent_value_desc=true&year_high_desc=true